

UDK 572 (497.16):929

ANTROPOLOGIJA CRNE GORE U NAUČNOM DELU BOŽINE IVANOVIĆA

Petar Vlahović

ABSTRAKT

Antropološka proučavanja Crne Gore u naučnom delu akademika Božine Ivanovića obuhvataju istorijsku i biofizičku antropologiju. U okviru istorijske antropologije proučeno je nekoliko većih naučnih celina. Reč je o tragovima čovekovog života u Crnoj Gori, nastanku pojedinih etničkih zajednica, njihovoj antropološkoj identifikaciji i antropološkim odlikama savremenih crnogorskih etničkih populacija. U okviru biofizičke antropologije proučavan je rast i razvoj dece i omladine kao i ontogenetski razvoj, biotipologija i ostale antropološke odlike omladine Crne Gore.

I

Antropološko društvo Jugoslavije ima mnogo razloga da obrati pažnju na naučno istraživački rad akademika Božine Ivanovića, jer je svojom naučnom delatnošću znatno unapredio rad našeg Društva i antropologije kao nauke u celini. U Antropološkom društvu aktivno je učestvovao u njegovoj programskoj orijentaciji, angažovanju članstva na kompleksnim naučnim antropološkim proučavanjima, na kritičkoj obradi sabranog materijala i krajnje naučno zasnovanim analizama rezultata i razvoju kritičke studiozne naučne misli. Zbog toga je ovaj jubilarni XV Kongres antropološkog društva Jugoslavije sa međunarodnim učešćem, kao i ovaj skromni osvrt na naučno delo Božine Ivanovića, s razlogom posvećen velikom pregaocu na proučavanjima antropološke problematike.

II

Antropološka proučavanja Božine Ivanovića u Crnoj Gori obuhvataju istorijsku i biofizičku antropologiju. Zapravo, zaslugom Božine Ivanovića obeležavaju epohalni razvoj antropološke nauke na crnogorskim prostorima.

Crnogorskoj i opštoj antropološkoj nauci Božina Ivanović je ostavio veći broj studija i sinteza među kojima su: „Dinamika fizičkog razvoja učenika Titograda (1970)“, „Ontogenetski razvoj i antropološke karakteristike omladine Crne Gore“, (1985), „Dinasti Petrović~Njegoš (1992)“, „Antropološke osobine Petra II Petrovića Njegoša“ (1994), „Čipur~ćetinjska nekropola i skeletna populacija“ (1998), „Njegoš~antropološki atlas“ (2002) i druge.

U okviru istorijske antropologije Božina Ivanović je proučio nekoliko većih naučnih problema. Obratio je pažnju na tragove i začetke čovekovog bitisanja i u Crnoj Gori pratio čovekov razvoj od najranijih vremena sve do savremenog doba. Proučavao je nastanak pojedinih etničkih zajednica na teritoriji Crne Gore i ukazao na njihova kompleksna antropološka obeležja. Posebnu pažnju poklonio je proučavanjima antropoloških osobina savremenih crnogorskih populacija.

U okviru biofizičke antropologije Božina Ivanović je postavio temelj proučavanja rasta i razvoja dece i omladine, kao i ontogenetskom razvoju i antropološkim odlikama omladine Crne Gore. Ova proučavanja su našla svoje zapaženo mesto i visoko su ocenjena i to kao veoma značajan doprinos razvoju opšte antropološke misli kod nas i u svetu.

III

Doprinos Božine Ivanovića istorijskoj antropologiji je višestruk. Božina Ivanović uzima u obzir sve činioce koji su mogli biti od uticaja na razvoj čoveka i ljudskih zajednica u vremenu i prostoru. Proučavanja u Crvenoj stijeni, na lokalitetu u selu Petrovićima kod Nikšića, koja je obavio B. Ivanović, pokazala su da je čovekov život na ovom lokalitetu, sa najdubljim kulturnim slojevima u Evropi uopšte, otpočeo pre 180.000 godina i da se

kontinuirano odvijao sve do gvozdenog doba, dakle, do razdoblja koje je trajalo između X i V veka pre nove ere. Pored Crvene stijene B. Ivanović je na području Crne Gore proučio više od 30 lokaliteta koji jasno svedoče o životu praistorijskih populacija na sadašnjim crnogorskim prostorima. O tome izvanredno svedoči Ivanovićeva studija „*Antropogeneza i adaptacija Crnogoraca*.“ (Glasnik ADJ, 35, Beograd 2000.)

B. Ivanović je, prema materijalnoj kulturi koja je otkrivena na prostorima Crne Gore, utvrdio da se paleolitski čovek bavio sakupljanjem hrane i lovom. Istovremeno, kako uočava B. Ivanović, bio je tvorac „oruđa za pravljenje oruđa“. To je nasledniku paleolitskog čoveka pomoglo da u neolitu na viši stupanj podigne razne vrste, istina, skromnih privrednih delatnosti (sakupljanje hrane, lov, ribolov, motička zemljoradnja, gajenje životinja, izrada oruđa, posuđa, stalno nastanjivanje i drugo) materijalne i duhovne prirode. O tome B. Ivanović podrobno raspravlja u studiji „*Praistorijsko stanovništvo na prostoru Crne Gore i njihove antropološke osobine*.“ (Glasnik ADJ 33, Beograd 1997.)

B. Ivanović je utvrdio da najstariji osteološki materijal, koji je u Crnoj Gori do sada otkriven, potiče iz epohe eneolita. To potvrđuju nalazi sa lokaliteta iz mesta Mije-

le sa obala reke Cijevne i kod Virpazara u Zeti koji pokazuju da su u to vreme pokojnici sahranjivani u zgrčenom položaju. O tome je B. Ivanović ostavio dragocene podatke u studiji „Crna Gora i Crnogorci u antropološkoj literaturi na kraju XX vijeka.“ (Glasnik ADJ, 34, Beograd 1998-1999)

B. Ivanović je takođe proučio populacije koje su otkrivene u selu Petrovićima kod Crvene Stijene koje potiču iz prvog milenijuma pre nove ere. Ovome se priključuje i grupa od oko 200 skeleta koja je otkrivena posle snažnog zemljotresa koji je 1979. zadesio Crnu Goru u jednoj antičkoj nekropoli u Budvi, a koja obuhvata vreme od VI do II veka pre nove ere.

B. Ivanović je utvrdio da se ovo stanovništvo, po antropološkim osobinama, uklapa u opštu ranoevropsku, starobalkansku i predgrčku zajednicu. Materijal iz Velike Grude (Kotor) iz bronzanog doba (1400-1200 godine pre n.e.) pokazuje, po Ivanovićevim proučavanjima, da je to stanovništvo posedovalo kromanjonske, nordijske i mediteranske antropološke odlike.

Ivanovićeva proučavanja, onoliko koliko je postojeći materijal iz Budve omogućavao, koji potiče iz rimskog perioda, su pokazala da je stanovništvo na tim prostorima u rimskom razdoblju bilo veoma heterogenog antropološkog sastava. Inače, neprocenjiva je šteta što je, zbog ljudskog nemara prilikom građenja hotela „Avala“ u Budvi najveći deo antropološkog materijala koji je tu pronađen uništen i izgubljen za nauku pre nego je stručno pregledan.

Antropološkog materijala nema ni iz ranog slovenskog perioda jer su Sloveni, kao što se zna, spaljivali svoje pokojnike sve do prihvatanja hrišćanstva. Međutim, nalazi sa lokaliteta Čipur na Cetinju, koji pripadaju razdoblju od XV do kraja XVII veka, koje je B. Ivanović pedantno proučio, na najbolji način pokazuju tok antropološkog formiranja savremenih crnogorskih populacija.

IV

Jedan od naučnih problema, kome je Božina Ivanović posvetio posebnu pažnju, predstavlja antropološka identifikacija pojedinih etničkih zajednica koje su živеле ili žive na prostorima Crne Gore. Antropološki materijal koji je obradio, omogućio mu je da na prostorima Crne Gore izdvoji ilirsku, rimsko vlašku i slovensku etničku zajednicu. Nalazi na lokalitetima u Petrovićima kod Nikšića, Mijela na putu Podgorica-Bar i nekropola Velje ledine u Gostilju (Donja Zeta), kao i neki nalazi iz Budve, jasno ukazuju na ilirski etnički supstrat. Ovo stanovništvo je pripadalo mediteranskom ilirskom antropološkom tipu koji se antropološki veoma mnogo razlikuje od crnogorskih populacija. Tom tipu, utvrdio je B. Ivanović, pripadaju pojedina ilirska plemena kao što su bili Pirusti koji su naseljavali Crnogorsko primorje, zatim Labeati koji su živeli oko Skadarskog jezera, potom Dokleati koji su se nalazili u Duklji, Autarijati koji su u početku živeli u Polimlju i Potarju i drugi.

Sloveni pripadaju evropskim populacijama koje su na teritoriji Crne Gore prispele u ranom srednjem veku i došle u dodir sa Vlasima, potomcima Iliro-romana. Slovenske antropološke odlike mogu se pratiti tek od VIII veka pošto od tog vremena Sloveni postepeno napuštaju spaljivanje pokojnika i prelaze na njihovo grobno sahranjivanje. Slovenske populacije, utvrđuje B. Ivanović, odlikuje dolihokefalija rast srednje visine, povećana bizigomatična širina, usko lice i veliki isturen nos. Ali, ove slovenske antropološke osobine su se u Crnoj Gori menjale pod dejstvom biotičkih ili abiotičkih činilaca, što je potvrđeno u raspravi, „*Prirodna sredina i njen značaj za ekologiju stanovništva Crne Gore.*“ (P. Vlahović~B. Ivanović, Glasnik ADJ,34,Beograd 1998~1999).

B. Ivanović je sabrao i analizirao dragocenu građu o dinarskoj rasi koja je od XVI veka naovamo privlačila pažnju šire naučne javnosti (Fra Stefano Raci 1595., Alberto Fortis 1774., Jan (Ivan) Deniker od 1880, Jan Valšik 1937.,Kun 1937.,Puljanos 1976. i neki drugi). Inače, dinarski antropološki tip je, zapravo, prvo uočen, identifikovan i naučno proučen na crnogorskim populacijama iz Boke Kotorske.

Antropološka proučavanja B. Ivanovića su pokazala da se kod savremenog crnogorskog stanovništva, pored uobičajenih dinarskih, zapažaju i neke atipične karakteristike, koje nisu tipično dinarske, posebno na populacijama koje žive ili su do nedavno živjele u planinskim područjima Crne Gore. Među atipičnim osobinama u odnosu na ostalo evropsko i drugo stanovništvo B. Ivanović kod savremenih crnogorskih populacija ističe veoma krupnu glavu, veoma krupno korpulentno telo, preširoko lice i dosta riđih kompleksija. Pored ovoga, ima dosta svetlo tamne boje očiju. Zbog toga je B. Ivanović, uostalom kao i neki drugi istraživači, izdvojio i opisao nekoliko lokalnih crnogorskih antropoloških varijeteta dinarskog tipa. O tome svedoči studija B. Ivanovića pod naslovom „*Durmitorci*“ (1987.)

V

Božina Ivanović je prvi na našim prostorima antropološki proučio veliki broj velikodostojnika iz crnogorskih dinastija Crnojevića i Petrovića. Na osnovu analiza zemnih ostataka pojedinih crnogorskih velikodostojnika koje je proučavao, B. Ivanović je na osnovu toga otklonio mnoge biofizičke misterije koje su o njihovom liku i izgledu inače postojale. Posebno se to vidi u Ivanovićevim studijama o antropološkom odlikama Petra II Petrovića Njegoša.

Na osnovu osteološkog antropološkog materijala sa lokaliteta Čipur na Cetinju, koji obuhvata period od XV do XVII veka, B. Ivanović je utvrdio da se srednjovekovne populacije iz Crne Gore, po svojim biofizičkim odlikama bitno razlikuju od onovremenih slovenskih i neslovenskih etničkih zajednica i naroda. To se jasno vidi na osnovi veoma izražene brahikranije i ekstremno velikih bizigmatičnih vrednosti kao i po drugim biofizičkim parametrima. Parametri lica su iznad svih prosečnih vrednosti drugih evropskih populacija. Širina lobanje, njena visina, jagodična širina, brahikefalija i lobanjski indeksi

nadmašuju vrednosti svih slovenskih i ostalih etničkih zajednica u Evropi a i drugde. Ovo je B. Ivanović posebno istakao i činjenički dokazao u svojoj studiji „*Čipur, cetinjska nekropola i skeletna populacija*“ (1998) i studiji „*Njegoš, antropološki atlas*“ (2002) u kojima je utvrdio da crnogorske populacije po svojim antropološkim karakteristikama zauzimaju posebno mesto na antropološkoj karti Evrope i sveta.

VI

Proučavanjem antropoloških odlika istorijskih i savremenih crnogorskih populacija B. Ivanović je, preko njihovih biofizičkih odlika, ukazao na širi naučni značaj ove problematike. Otvorio je mnoga pitanja i probleme koji su tesno povezani sa nastankom i razvojem svake etničke zajednice.

Antropološke analize koje je, na osnovu arheoloških i drugih relevantnih podataka izvršio B. Ivanović pokazuju da su pripadnici paleolitskih i mezolitskih populacija u Crnoj Gori (Crvena stijena, Petrovići) živeli na širim prostorima i o tome ostavili pouzdana svedočanstva u materijalnoj kulturi i hronologiji njenog razvoja na tim prostorima.

Neki nalazi s kraja bronzanog i početka gvozdenog doba (X do V vek pre n. e.) u Crnoj Gori pokazuju veliku antropološku sličnost (masivnost skeleta, širina i visina lica, na primer) sa mezolitskim i rano neolitskim populacijama toga vremena iz Podunavlja. Neke populacije koje potiču iz ovog vremena, utvrdio je B. Ivanović, imale su određene odlike koje su ukazivale na početak razvoja dinarskog antropološkog varijeteta koji je, inače, krajem XIX veka, na osnovu biofizičkih odlika crnogorskoga stanovništva iz Boke kotorske, uočen i izvan Crne Gore.

Antropološki materijal iz gvozdenog doba (Petrovići, Budva, X do V vek pre nove ere), koji se vezuje za Ilire, po analizama B. Ivanovića, ukazuje na izrazitu antropološku povezanost ovih stanovništva sa mediteranskim antropološkim kompleksom koji karakteriše dolihokefalija i male razmere lica. Istovremeno, uočava se na crnogorskim prostorima velika antropološka populaciona heterogenost (mešanje dinarskih, mediteranskih, nordijskih i drugih antropoloških varijeteta).

Antropološki kompleks iz ranog gvozdenog doba sa teritorije Crne Gore, prema temeljnim proučavanjima B. Ivanovića, razlikuje se od antropološkog kompleksa prethodnih neolitskih i eneolitskih populacija. Populacije iz gvozdenog doba se odlikuju uskim licem, gracilnim skeletom i lobanjama dolihoidnog oblika. Međutim, antropološke osobine praistorijskog stanovništva iz neolitskog i eneolitskog doba iz Crne Gore ne pokazuju nikakvu sličnost, utvrdio je B. Ivanović, ni sa antropološkim kompleksom stanovništva iz rimskog i slovenskog perioda. Ali, zanimljivo je što antropološki kompleks stanovništva iz gvozdenog doba u Crnoj Gori, prema proučavanjima B. Ivanovića, na materijalu koji je pronađen na Cetinju, ima veoma mnogo sličnosti sa antropološkim osobinama srednjovekovnih crnogorskih populacija sa Čipura koje su živеле na ovom cetinjskom lokalitetu iz-

među XV i XVI veka, a preko toga se povezuju i sa antropološkim osobinama savremenog stanovništva Crne Gore.

B. Ivanović je utvrdio i naučno dokazao da savremeno crnogorsko stanovništvo poseduje neke antropološke odlike po kojima se i sada antropološki razlikuje od savremenih evropskih populacija. Proučavanja rasta i razvoja dece od 6 do 17 godina o kojima je B. Ivanović ostavio izvrsne studije („*Dinamika biofizičkog razvoja učenika Titograda*,“ Titograd 1970. i studija „*Ontogenetski razvoj i antropološke karakteristike omladine Crne Gore*,“ Titograd 1985) su pokazala da se u Crnoj Gori mnoge antropološke specifičnosti razvijaju već u toku rasta. Uočio je natprosečnu brahikefalizaciju i bizigomatičnu širinu. Utvrdio je da se Crnogorci po indeksu glave nalaze na čelnom mestu, ispred svih evropskih zajednica. Utvrdio je da ovi parametri kod drugih evropskih zajednica ili opadaju ili stagniraju a u savremenim crnogorskim populacijama pokazuju dalji porast. Povećava se dužina i širina glave. Zbog toga se menja indeks glave, raste širina lica koja, po istraživanjima B. Ivanovića, dobija natprosečnu vrednost u odnosu na druge evropske zajednice. Među činiocima koji doprinose ovakvim razlikama u savremenim uslovima sa antropološke strane treba uzeti u obzir prirodnu sredinu, ekološke, društvene i kulturno istorijske činioce.

Antropološka proučavanja Božine Ivanovića potvrdila su da shvatanje po kome su Crnogorci smatrani, od XIX veka naovamo, najtipičnijim predstavnicima dinarske rase sada treba korigovati. Savremene naučne analize pokazuju da crnogorske populacije sada zauzimaju specifično mesto među savremenim populacijama Evrope i Sveta. Ovo je istovremeno naučna novina koju je u savremenu antropološku nauku uneo Božina Ivanović..

SUMMARY

ANTHROPOLOGY OF MONTENEGRO IN THE SCIENTIFIC WORK

OF BOŽINA IVANOVIĆ

The anthropological research of Montenegro in the scientific work of Božina Ivanović includes historical and biophysical anthropology. In the field of historical anthropology, several larger units were examined. These units are traces of human life in Montenegro, their anthropological identification and the anthropological characteristics of contemporary Montenegrin populations. In the field of biophysical anthropology, the growth and development of Montenegrin children and youth and the ontogenetic development and anthropological characteristics of Montenegrin youth were examined.